

навыки Секст Эмпирик видит свойством истинного мудреца, поскольку богато одаренные от природы люди, смущаясь неравенством среди вещей и недоумевая, которым из них отдать предпочтение, дошли до искания того, что в вещах истинно, а что ложно, чтобы после этого разбора достигнуть состояния невозмутимости.

Резюмируя, важно отметить, что отношение античных мыслителей к одиночеству, прежде всего, сводилось к вопросу, нужен ли человеку кто-то для того, чтобы понять истину? На этот вопрос они отвечали – и да, и нет. Человек – социальное существо, его жизнь тяжела, подчас невыносима вне социума, без общения, без людей. Однако социум мешает духовному росту, размышлениям, постижению истины. Человек на пути к истине всегда должен оставаться один, как он в итоге остается один, осознавая свою конечность и непостижимость мира.

Список использованных источников

1. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия [Текст] / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: Наука, 1991. – 408 с.
2. Лосев А. Ф. История античной философии в конспективном изложении [Текст] / А. Ф. Лосев. – М.: ЧеРо, 1998. – 192 с.
3. Гагарин А. С. Экзистенциалы человеческого бытия: одиночество, смерть, страх (От античности до Нового времени). Историко-философский аспект. Дисс. канд. филос. наук. [Текст] / А. С. Гагарин. – Екатеринбург, 2002. – 242 с.
4. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов [Текст] / Диоген Лаэртский. – М.: Мысль, 1979. – 620 с.
5. Ницше Ф. Философия в трагическую эпоху Греции [Текст] / Ф. Ницше // Ницше Ф. Философия в трагическую эпоху. – М.: Refl-book, 1994. – 416 с.
6. Платон. Федон [Текст] / Платон // Платон. Сочинения: В 2 т. Т.2. // Серия: Философское наследие. – М.: Мысль, 1999. – 528 с.
7. Платон. Пир [Текст] / Платон // Платон. Сочинения: В 2 т. Т.2. // Серия: Философское наследие. – М.: Мысль, 1999. – 528 с.
8. Аристотель. Никомахова этика [Текст] / Аристотель // Аристотель. Сочинения: в 4 т. Т.4. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
9. Аристотель. Политика [Текст] / Аристотель // Аристотель. Сочинения: в 4 т. Т.4. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
10. Сенека. Нравственные письма к Луцилию [Текст] / Сенека // Серия: Литературные памятники. – М.: Наука, 1977. – 383 с.
11. Рассел Б. История западной философии [Текст] / Б. Рассел // Серия: Философские технологии. – М.: Академический проект, 2009. – 1008 с.

References

1. Ortega-i-Gasset H. Chto takoe filosofiya [Text] / H. Ortega-i-Gasset. – M.: Nauka, 1991. – 408 s.
2. Losev A. F. Istoriya antichnoy filosofii v konspektivnom izlogenii [Text] / A. F. Losev. – M.: Chero, 1998. – 192 s.
3. Gagarin A. S. Ekzistenciali chelovecheskogo bitiya: odinochestvo, smert, strah (Ot antichnosti do Novogo vremeni) Istoriko-filosovskiy aspect [Text] / A. S. Gagarin. – Eketerinbyrg, 2002. – 348 s.
4. Diogen Laertskiy. O zhizni, ucheniyah i izrecheniyah znamenitih filosofov [Text] / Diogen Laertskiy. – M.: Misl, 1986. – 571 s.
5. Nitzhe F. Filosofiya v tragiccheskuyu epohy Grecii [Text] / F. Nitzhe // Nitzhe F. Filosofiya v tragiccheskuyu epohy. – M.: Refl-book, 1994. – 416 s.
6. Platon. Fedon [Text] / Platon // Platon. Sochineniya: V 2 t. T.2. – M.: Misl, 1999. – 528 s.
7. Platon. Pir [Text] / Platon // Platon. Sochineniya: V 2 t. T.2. – M.: Misl, 1999. – 528 s.
8. Aristotel. Nikomahova etika [Text] / Aristotel // Aristotel. Sochineniya: v 4 t. T.4. – M.: Misl, 1983. – 830 s.
9. Aristotel. Politika [Text] / Aristotel // Aristotel. Sochineniya: v 4 t. T.4. – M.: Misl, 1983. – 830 s.
10. Seneka. Nравstvennie pisma k Lyciliu [Text] / Seneka. – M.: Nauka, 1977. – 383 s.
11. Rassel B. Istoria zapadnoy filosofii [Text] / B. Rassel. – M.: Akademicheskij proekt, 2009. – 1008 s.

Gromova O. V., competitor of the Department of Philosophy, Dnepropetrovsk National University of Oles Honchar (Ukraine, Dnepr), olga.v.gromova@gmail.com

The loneliness phenomenon by ancient philosophers

The article explores how the ancient thinkers had studied the phenomenon of loneliness. This phenomenon has a contradictory nature. Lofty solitude becomes the ideal for many ancient philosophers. However, the need of solitude as a space for personal privacy is opposed to the feeling of loneliness as your own inferiority. Homo Solus – sage seeking to achieve identity with the higher powers through the loneliness; in antiquity he was a hero, but also a tragic character. The article also describes the views of ancient authors concerning the phenomenon of loneliness. It analyzes problems that reveal the essence of this condition, which occurs when connecting two conditions of human existence: his involvement in external social ties and internal mental state associated with the awareness of the existence finiteness.

Keywords: loneliness, isolation, ancient philosophy, the doctrine of Heraclitus, Plato, Aristotle, Epicurus, Seneca, cynicism, stoicism.

Громова О. В., здобувач кафедри філософії, Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара (Україна, Дніпро), olga.v.gromova@gmail.com

Феномен самотності у античних філософів

Досліджено розуміння феномену самотності античними мислителями. Дане явище має суперечливу природу. Велична, зодатна давати новий рівень пізнання світу, самотність виступає для багатьох античних філософів як ідеал. Однак необхідність самотності як простору для осмислення людиною самотності протиставляється відчуттю самотності як ураженості власної самотності. Homo Solus – мудрець, що прагне досягнення ідентичності з вищими силами за допомогою самотності, виступає в античності як герой, але й як трагічний персонаж. У статті надано уваги докладному опису думок античних авторів щодо феномену самотності. Проаналізовано проблеми, що розкривають сутність переживання цього стану, який виникає на стику двох початкових умов буття людини – її залученості в зовнішні соціальні зв'язки, взаємини з іншими людьми, та її внутрішнього, душевного стану, який пов'язаний з усвідомленням екзистенціальної проблематики і кінцівки існування.

Ключові слова: самотність, ізоляція, антична філософія, Геракліт, Платон, Аристотель, Епікур, Сенека, кінізм, стоїцизм.

* * *

УДК 316(477)

Дзьобань О. П.,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії,
Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого (Україна, Харків),
a_dzeban@ukr.net

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ

Аналізуються філософські аспекти розуміння сутнісних характеристик суспільного ідеалу. Соціальний ідеал розглядається як ідеальний образ бездоганного соціального устрою, який структурує суспільну свідомість, визначає спосіб мислення й діяльності людини й соціальних груп. Розглянуто соціально-економічний та соціально-політичний аспекти суспільного ідеалу. Зроблена спроба розкрити суперечливу природу суспільного ідеалу.

Ключові слова: суспільний ідеал, суспільні ідеї, цінності, інтереси, справедливість, рівність, свобода.

Суспільство як система, що розвивається, завжди потребує визначення цілей свого розвитку. Соціальні ідеали й проекти майбутнього необхідні суспільству як найважливіші змістоутворюючі структури свідомості, як принципи освоєння й перетворення реальності.

Сучасна ситуація суспільного розвитку характеризується підвищеною інтенсивністю такого розвитку, швидкою зміною технологічного та ціннісного простору культури. Мерехтіння осіб і подій, зміна цінностей і уявлень, – все це викликає особливу хворобу століття – футурошок. Кардинальні зміни у нашій країні, що торкнулись усіх сфер життя, зробили перебіг цієї хвороби у нас подвійно важким. Суспільство, втрапивши надійні орієнтири, твердий ґрунт у хиткому світі, починає заперечувати про-

повідувани і східні, і західні суспільні ідеали. Соціальний ідеал викликає аж ніяк не позитивний спектр почуттів: від байдужості до іронії, від недовіри до різкого неприйняття.

Сьогоднішнє становище у культурі розвинених держав свідчить, що не лише у мистецтві, а й у багатьох інших сферах життя виникають тенденції, які можна позначити як кризу раціоналізму в інтелектуальній і соціальній сферах суспільства. Вона проявляється у цілій низці «розчарувань»: у науці, у прогресі, у вищих цінностях і цілях людства. Філософи, політологи та соціологи, на жаль, недостатньо звертаються до дослідження соціальних ідеалів.

Тим часом, глобальні світові проблеми змушують інтелектуальну еліту людства знову і знову ставити питання про майбутнє, його соціальні підстави, орієнтири, ідеали, соціальні проекти, які збережуть людство й забезпечать його стабільність. Тому, дійсна ситуація розвитку – особливо у нашій країні – вимагає аналізу сутнісних сторін соціальних проектів та ідеалів.

Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать, що соціальний ідеал, а також форми і способи соціального розвитку розроблялися дослідниками різних напрямків. Ідеальне та ідеал виявлялися предметом інтересу людини з давніх–давен; недарма питання про співвідношення ідеального й матеріального вважається основним питанням філософії. Різні аспекти ідеального та ідеалу є об'єктом досліджень філософів, культурологів, соціологів, мистецтвознавців, релігієзнавців, істориків, психологів. Разом з тим, у сучасних умовах виникає нагальна потреба уточнення деяких сутнісних аспектів проблеми суспільного ідеалу, що і є *метою даної статті*.

Соціальний ідеал як образ бездоганно організованого суспільства стає однією з найважливіших проблем філософії, як тільки з'являються перші теоретичні моделі державного устрою. Ідеал представляв собою концептуально–змістовну модель суспільного устрою, принципи організації держави (справедливості, свободи, прогресу тощо).

Дослідження соціального ідеалу як феномена певної культурно–історичної ситуації передбачає розгляд його у двох діалектично взаємопов'язаних контекстах: ідеал як структура свідомості суспільства (когнітивний контекст); і ідеал як функція суспільного розвитку (соціокультурний аспект).

Розуміння сутнісних характеристик ідеалу базується на концепціях ідеального у філософії. Будь–яка філософія неминуче звертається до ідеального, пропонуючи своє розуміння цього феномена. Без цього неможливий аналіз свідомості суспільства й людини. Розглянути все розмаїття концепцій ідеального від антропологічно–натуралістичних і механістичних до великої кількості ідеалістичних розгортків (панлогізму, волюнтаризму, феноменалізму, ірраціоналізму, релігійного містицизму тощо) в рамках однієї статті практично неможливо, тому тут основний акцент буде зроблений на позиції відомого дослідника ідеалу Е. Ільєнкова [1]. Спираючись на його точку зору, а також на сучасні доробки у цій царині [2–3], під ідеальним будемо розуміти спосіб буття об'єктивної реальності, представлені (відображені) у свідомості суб'єкта у вигляді символу цієї реальності, що формується у практичній діяльності суб'єкта. Звідси ідеал у найзагальнішому сенсі є системою символів, ідеальною конструкцією, образом дійсності, що виникає

у свідомості суб'єкта (індивіда або суспільства). Важливо підкреслити таку властивість ідеалу, як його здатність визначати характер мислення й діяльності людини або соціального прошарку. Ця функціональна характеристика ідеалу відображає діалектичний взаємозв'язок реального–ідеального. Ідеал – це, перш за все, образ, ідеальний образ, образ досконалості.

Як писав свого часу Володимир Соловйов, «усе наше життя, що пройшло, нинішнє й майбутнє, до кінця історії, є у кожному своєму даному стані фактичним компромісом між вищим ідеальним началом, що здійснюється у світі, і тим невідповідним йому матеріальним середовищем, у якому воно здійснюється. Коли здійсниться цілком, тоді кінець усякому компромісу, але тоді ж і кінець історії і всьому світовому процесу» [4, с. 343].

На думку В. Соловйова, позитивна частина діалектичної пари «суще–належне» визначається моральним началом. Філософ виділяє два моменти стосовно соціальних ідеалів: загальне начало моральності як суто розумна вимога й дійсне суспільство як емпіричний факт. При цьому, соціальний ідеал вказує на спосіб їх взаємодії як реалізацію морального начала й ідеалізацію дійсного суспільства. «Згідно із суспільним ідеалом формальне моральне начало, здійснюючись у дійсному суспільстві, має зробити його нормальним, а саме має стати у ньому дійсним, або, надаючи йому ідеальної форми, має отримати від нього реальний зміст» [5, с. 117].

Виростаючи з дійсності, ідеал заперечує її і пропонує свій варіант належного. Таким чином, ідеал має два полюси, які перебувають у протистоянні і єдності: негативний (заперечення суцього) і позитивний (твердження належного). Для суспільства й індивіда ідеал важливий, перш за все, як модель належного, у якій належне виступає не тільки в моральному контексті (за В. Соловйовим), але й у контексті концептуально–владного (форма влади) і практико–соціологічного (форма відносин людини і суспільства, держави і громадянина тощо).

Спираючись на аналіз діалектичної природи будь–якого ідеалу, а ідеалом ми називаємо ідеальний образ у свідомості, в якому реальні суперечності об'єкта постають у стані знятого протиріччя і який багатий в чому визначає спосіб мислення й діяльності суб'єктів суспільного розвитку, ми можемо зрозуміти динаміку духовних і соціальних процесів.

Є всі підстави вважати соціальний ідеал образом, що структурує суспільну свідомість, визначає спосіб мислення й діяльності людини і соціальної групи, ідеальний образ бездоганного соціального устрою, такого внутрішньо несуперечливого суспільного ладу, у якому зняті реальні дефекти, а реальні потреби задоволені.

У найзагальнішому вигляді соціальний ідеал, залежно від того, яка соціальна сфера представлена у ньому більш випукло, включає у свій зміст форми, цінності й норми двох сторін соціального життя: соціально–економічної та соціально–політичної, які ставлять на перше місце відповідно економічний або ж політичний устрій суспільства.

Соціально–економічний ідеал передбачає образ зняття протиріч економічного суспільного стану, ідеальну модель економіки. Основною формою економічного в ідеалі виступає відношення власності. Соціальний ідеал завжди основною цінністю та ідеологічною концепцією

вважає відношення власності – суспільного способу привласнення предметів виробничого і невиробничого споживання, а також системи суспільних відносин, що виникають у зв'язку з привласненням засобів виробництва, робочої сили, предметів споживання.

Головним критерієм власності є ступінь панування над об'єктом, яка виражається у свободі розпорядження ним: *dominium* (власність) – безумовна власність з правом передачі та спадщини; *possessio* (володіння) – право особи володіти результатами своєї праці; *usus* (користування) – лише тимчасове користування громадським майном [5, с. 125].

Власність, як стрижень соціально-економічного ідеалу нерозривно пов'язана із соціальною цінністю – суспільною справедливістю [6, с. 68]. Так, В. Давидович вважає справедливість більш складним поняттям, ніж соціальний ідеал, оскільки вона є більш «субстанційною», тому що в ній – не тільки прагнення до належного, а й фіксація наявного [7]. Дж. Роулз дотримується іншої думки: «принцип справедливості – лише частина суспільного ідеалу, хоча, можливо, і найважливіша» [8, с. 42]. В. Давидович же називає справедливість одним з ідеалів [7, с. 22]. У даній статті не ставиться завдання співвіднести повні обсяги понять справедливості та соціального ідеалу, тут лише підкреслюється діалектична єдність цих понять.

Соціально-економічний ідеал завжди виступає ідеалом справедливого розподілу, оптимального споживання. Пропонуючи ту чи іншу економічну модель суспільного устрою, ідеал ґрунтується на міркуваннях про справедливість – на поняттях про належне, на відповідних уявленнях про сутність людини та її невід'ємні права. Так, якщо проголошується теза про загальну рівність, рівність необхідна і в економічній сфері: соціальній нерівності відповідають виробничі відносини панування–підпорядкування, соціальній рівності – виробничі відносини співпраці. Абстрактно несуперечливі поняття й форми соціального ідеалу в рамках конкретно діяльностей відносин часто приходять у протиріччя. Поняття рівності часто підмінюється лише формально-правовим його аспектом, коли правом кожного визнається свобода у сфері думки й моралі, але про економічній рівність не йдеться. Економічна рівність (цей термін часто підміняється словом «зрівнялівка»), навпаки, розцінюється як фактор, який обмежує права і свободи індивіда. Так, за зауваженням Фіхте, під категоричним імперативом Канта приховувалася вимога абсолютної рівності всіх перед законом за «емпіричних» умов реальної станової нерівності. Іншими словами, Кантом сформульований принцип буржуазного права, ідеального буржуазного суспільства [1, с. 205–206], але зовсім не визначена його суперечлива природа. Проте, поки є економічна нерівність, залишаються неможливі, а значить, залишається ідеал іншої справедливості, матеріально відчутної, а не занесеної у високі сфери.

Вимога справедливої організації, за зауваженням В. Соловйова, є вимога правомірного порядку, здійснення якого і складає завдання держави. Отже, ця вимога переводить нас з економічної царини в юридичну й політичну [5, с. 130–131]. В. Соловйов взагалі виступає проти суто економічного пояснення суспільства і його ідеалів.

О. Панарін, виступаючи проти економікоцентризму марксистської філософської та соціологічної думки,

що відводить політиці роль надбудови до економіко-виробничого базису, закликає «відновити буттєвий статус політики», яка є аж ніяк не надбудовою, а є «видом людської практики» [9, с. 19].

Політика – це сфера діяльності, пов'язана з відносинами між соціальними групами, ядром якої є проблема отримання, утримання і використання влади, отже, центральним поняттям соціально-політичного ідеалу буде поняття, принципи та форми влади. Політичний ідеал – це, перш за все, ідеал характеру влади і її використання, уявлення про належну організацію суспільства й управління. У загальному сенсі влада визначається як здатність і можливість здійснювати свою волю, робити визначальний вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою будь-якого засобу – авторитету, права, насильства.

Політичний ідеал завжди задає ідеальний образ організації і здійснення влади у суспільстві. Цей образ нерозривно пов'язаний з економічними формами суспільства. Так, принцип свободи як політичний принцип соціального ідеалу буржуазного суспільства виник з потреб вільного підприємництва в капіталізмі, що базується на вільному продажі робочої сили.

Політичне та економічне знаходяться у нерозривному зв'язку один з одним. Більше того, «переважає більшість політичних концепцій і минулого, і теперішнього приходять до визнання того, що початковою субстанцією політики в результаті завжди є власність» [10, с. 26]. Політика і влада мають економічну основу: де є поділ власності, там є влада і виникають специфічні політичні відносини.

Отже, соціальний ідеал завжди є духовною (ідеальною) формою, в якій втілений економічний і політичний інтерес певних соціальних груп. Разом з тим, у змісті соціального ідеалу можна виділити низку універсальних структур (концепцій), які визначають зв'язність цілей і засобів у феномені ідеалу. І. Неніна до числа таких структур-концепцій у соціальному ідеалі пропонує віднести концепцію лібералізму й концепцію консерватизму [3]. Консервативна концепція ідеалу виражає ідею збереження, консервації дійсних суспільних відносин. Найчастіше на боці консерватизму виступають групи, наділені владою, тобто наділені власністю. Консерватизм як концепція соціального ідеалу критерієм досконалості вважає усталені форми суспільних зв'язків і відносин, вважає стійкість як основу соціальних форм.

Лібералізм же еталоном соціального буття вважає мінливість, вивільнення від старого. Його носії – виразники невдоволення існуючим порядком речей, тобто представники соціальних груп, які потребують утвердження нових соціальних відносин. Це можуть бути класи пригноблені й неможливі в рамках конкретних соціально-економічних відносин, але, перш за все, це ті соціальні групи, які, володіючи власністю, владою в економічному житті суспільства не мають її у сфері політичній. Лібералізм як концепція є ідеологічною формою претензії власників на владу. Слід зауважити, що конкретне змістове наповнення лібералізму й консерватизму не залишається постійним, воно змінюється з плином часу, настільки кардинально, що «вчорашній» лібералізм сьогодні є консерватизмом. Інакше кажучи, необхідно розрізнити консерватизм і лібералізм у ситуаційному, вузькому розумінні і консерватизм та лібералізм у широкому сенсі.

Поряд зі справедливістю змістовною структурою соціального ідеалу часто вважається рівність. Однак тут слід підкреслити, що справедливість і рівність – це блага, які не співпадають. Для Платона, наприклад, справедливо, коли кожен займається своєю справою [11, с. 205], але аж ніяк не кожен має рівні спроможності до однієї й тієї ж справи – отже, про рівність тут не йдеться.

Не співпадають справедливість і рівність (хоча й перетинаються) і на думку В. Давидовича [7, с. 73]. Рівність ним розглядається як категорія природно-біологічна («рівні за своєю природою»), теологічна («рівні перед Богом»), рівність у соціально-економічних відносинах, правовій сфері, у сфері політичного життя [7, с. 74], з яким і пов'язана, перш за все, соціальна справедливість. Соціальна справедливість в буржуазних теоріях передбачає правову рівність (Ф. Бекон, Т. Гоббс), але не економічну.

Ідеал, який прагне до рівності взагалі, очевидно, не досягає своєї мети, адже повна й абсолютна рівність усіх і в усьому призводить до послаблення зв'язків, втрати напруги й пружності життя, ентропії. Нерівність – це засіб боротьби з ентропією, вона передбачає владу; сама влада – це нерівність. Влада є засобом боротьби з хаосом [12–14].

Поряд зі справедливістю й рівністю ідея свободи не тільки, є найважливішою ціннісною складовою ідеалу, але й неодмінною умовою його здійснення, адже в царстві необхідності немає сенсу прагнути до здійснення ідеалів. Нелінійність у суспільній сфері реалізується через людську свободу [9, с. 20]. З іншого боку, ідеал як певна конструкція сам по собі якоюсь мірою є обмежувачем свободи. Свобода – це спосіб соціального буття людини, міра можливостей реалізації суб'єкта у суспільному розвитку. Проблема свободи завжди передбачає дихотомію: свобода–необхідність, свобода–відповідальність. Свобода і необхідність знаходяться в нерозривному діалектичному зв'язку, у якому відсутність одного елемента унеможливить існування іншого. Все живе є компромісом свободи й необхідності. «Стрибок з царства необхідності у царство свободи» – це внутрішнє протиріччя [15, с. 8–10]. І. Єгоров веде мову про нові категорії – регуляції і саморегуляції – як процес взаємоприспособлення, взаємодії свободи й необхідності [15, с. 10]. Проблема регуляції полягає в наступному: або відсунути межу, що задається необхідністю (розширений ареал свободи), або відійти від нього (обмежена свобода).

«Носіями» процесів регуляції виступають цінності (установки), законодавство, ціни, гроші тощо [15, с. 11]. Кожному члену суспільства приписуються норми поведінки й певні соціальні ролі, причому ці норми й ролі встановлюються, виходячи з точки відліку зі зворотного: не від дійсної причини (свобода), а від її межі – необхідності, оскільки в індивідуальній і суспільній свідомості причина і наслідок міняються місцями.

Історія людства – це осягнення свободи, а «історичний процес самовизначення людства як розвитку свободи не може здійснюватися інакше, як тільки в напрямку Істини, Добра і Краси» [16, с. 173].

Центральним моментом, прихованим за кожним історичним рухом є проблема свободи, а її ядро – незалежність людини від людини або, філософською мовою, незалежність людини від самої себе. Історично це пов'язано з проблемою власності. Справжня свобода починається з моменту зняття відчуження.

Свобода пов'язана і з правом: «... свобода як нерозлучна з правом, оскільки я можу вільно діяти в межах мого права, у чому й полягає володіння правом, і рівність, як нерозлучні з законом, оскільки як загальна норма закон є рівним для всіх, а отже, і законна влада повинна полягати в однаковому ставленні до всіх, на кого вона поширюється» [5, с. 130].

Без свободи неможлива реалізація ідеалу. З іншого боку, і зміст соціального ідеалу визначається рівнем свободи. Т. Ростовцева виділяє чотири рівні свободи [17]:

– «свобода від» – як вивільнення від чогось, подолання кордонів необхідності;

– свобода як пізнана необхідність – пізнання законів і пристосування до них або пристосовування їх під себе;

– свобода як вибір і відповідальність за нього (екзистенційне розуміння);

– свобода як творчість – справжня свобода, тут беруть участь усі три попередні рівні, має місце повне подолання відчуження.

Специфіка соціального ідеалу полягає у тому, що як образ абсолютної бездоганності він не знає сумнівів. Інакше він не володів би великою силою: люди не йшли б на смерть за ідеал, якби сумнівалися в його істинності й цінності. Інша справа, що така «закритість» не може бути вічною. Вона являє собою характеристику ідеалу, який розглядається як синхронічна система, тобто така, що має постійні параметри й розгорнута у просторі в межах певного часового відрізка. Ідеал в контексті діахронічної системи, що розвивається в часі, зазнає змін, еволюціонує. Частково і тому такою складною є проблема істинності ідеалу. «Хибність у формально-економічному сенсі може бути істиною у всесвітньо-історичному сенсі» [18, с. 184].

Проблема істинності та хибності ідеалів знову повертає нас до їх гносеологічного аналізу, зокрема, до рівнів знання і способів ідеалізації на цих рівнях. Так, на буденному рівні, – який є емпіричним відображенням дійсності, розуміння її зовнішньої сторони в процесі повсякденної практики, – є думка про предмет, але немає ще думки про думку, немає рефлексії. У такій свідомості ідеал і реальність виступають як дещо тотожне. Передбачається повна відповідність об'єктивного суб'єктивному. Точніше, суб'єктивне не відділяється від об'єктивного і навіть заміщає останнє. При цьому, носій цієї свідомості, як раз навпаки, приймає суб'єктивне за об'єктивне. Продукт своєї свідомості він може вважати за щось існуюче незалежно від нього самого і навіть таке, що підкоряє його самого. Е. Ільєнков називає подібні продукти відчуження ідолами [1]. На буденному рівні свідомості ідеал постає у вигляді мрії, а також поняття сенсу життя (у сфері психології).

Соціальна мрія, подібно до будь-якого ідеалу, відштовхуючись від наявної дійсності, тим не менше, не піднімається до осмислення цієї дійсності і являє собою лише дійсність «з протилежним знаком», дійсність «навивороті»: замість бідності – статок, замість праці – неробство, «плебейський утопічний гедонізм» [9, с. 239]. На теоретичному рівні соціальна мрія перетворюється в теоретичну модель ідеального устрою суспільства. Теоретична модель передбачає систему, в якій виділяються і доводяться підстави і принципи, – наприклад, в ідеальній державі Платона такими були принципи добра і справедливості.

Будь-який ідеал відштовхується від дійсності й відображає реальні інтереси суб'єкта. Ідеал – це своєрідний

прояв сутності предмета. У ньому фіксується тільки такий бажаний стан, який допускається його сутністю. Тобто, ідеал мислиться як підсумок певної (реальної чи уявної суб'єктом) тенденції розвитку об'єкта [16, с. 18].

«Ідеал вказує на те, що повинно бути, а отже, і може бути, тобто зміст соціального ідеалу не може мати чисто умовляючого теоретичного характеру, що не має зв'язку з дійсним суспільством» [19, с. 117]. Якщо ідеал дійсно те, що може бути, то питання про його здійсненність вирішується позитивно.

Свого часу Г. Гегель не погодився з І. Кантом, який оголосив заборону протиріччя вищим апіорним законом розуму, а наявність протиріччя – вічним «емпіричним» станом розуму. Гегель заперечив: все навпаки. Не можна нездійсненне вважати за вищий закон, а діалектичне протиріччя – не є показником помилки розуму, а є його «природною», іманентною йому формою, ідеал же – не застигла річ, а «суть справи», сам рух уперед, оскільки «ідеалом є <...> будь-яка дійсність у своїй найвищій істині» [20, с. 143]. Для Гегеля ідеал реальний тут, у діяльності людей, але він при вираженні в природному матеріалі завжди деформується і результат виявляється компромісом ідеалу з мертвою матерією, ідеалом, заломленим через антидіалектичність земного, матеріально-людського світу [1, с. 208].

Поняття ідеалу, як бездоганного образу чогось, що визначає напрямки діяльності й володіє спонукальною силою до дії, тісно пов'язане з поняттям мети – ідеального образу майбутнього результату діяльності. У зв'язку з цим, доцільно послатися на точку зору С. Туманова, який якраз і визначав ідеал через поняття мети: «... ідеал є кінцева мета діяльності суб'єкта, сформульована у такий спосіб, що тенденція розвитку об'єкта його інтересів, відтворена кризь призму цих інтересів, виражається у формі уявлення про досконалий стан нині суперечливого об'єкта» [19, с. 34]. Як зауважив В. Соловйов, «не можна вести мову про розвиток суспільства, не маючи поняття про те, до чого веде це розвиток, який кінець його. Але кінець цей є не факт, а тільки ідеал» [5, с. 115]. У той же час, він вважає, що неможливо «провести непорушний кордон і безумовну відмінність між ідеєю й фактом, між думками розуму і явищами дійсності» [5, с. 116].

Ідеал на буденному рівні отожднюється з метою. Якщо ідеал – не мета, то він втрачає свою практичну силу, енергетичну міць; а значить, діяльність, спрямована на його здійснення, втрачає сенс.

Таким чином, як *висновок*, зазначимо, що ідеал є продуктом пізнавально-духовної та практичної діяльності людини й суспільства. Це досконалий образ бажаної реальності. Ідеал є суперечливим за своєю природою: по-перше, він є моделлю знятого протиріччя між сущим і належним; по-друге, будучи породженням наявної дійсності, він заперечує її.

У складі соціального ідеалу можна виділити низку ідей, присутність яких характерна для будь-яких соціальних ідеалів: це ідея блага, ідея справедливості, ідея рівності, ідея свободи.

Список використаних джерел

1. Ильенков Э. В. Идеальное и идеал // Ильенков Э. В. Философия и культура. – М.: Издательство политической литературы, 1991. – С.204–274.
2. Людвиченко М. В. Утопия і футурологія у контексті формування соціальних ідеалів: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / М. В. Людвиченко. – К., 2010. – 15 с.

3. Ненина И. М. Социальный идеал и утопия в культурно-исторических ситуациях общественного развития: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / И. М. Ненина. – Красноярск, 2004. – 150 с.

4. Соловьев В. С. Об упадке средневекового миросозерцания // Соловьев В. С. Сочинения. В 2–х т. Т.2. – М.: Мысль, 1988. – С.339–350.

5. Соловьев В. С. Критика отвлеченных начал // Соловьев В. С. Полное собрание сочинений и писем. В 20–ти т. Сочинения. Т.3. – М.: Наука, 2001. – С.7–362.

6. Давидович В. Е. Теория идеала / Давидович В. Е. – Р–н–Д.: Издательство Ростовского университета, 1983. – 183 с.

7. Давидович В. Е. Социальная справедливость: идеал и принцип деятельности / Давидович В. Е. – М.: Издательство политической литературы, 1989. – 255 с.

8. Роулз Дж. Теория справедливости / Джон Роулз // Вопросы философии. – 1994. – №10. – С.38–52.

9. Панарин А. С. Философия политики / Панарин А. С. – М.: Новая школа, 1996. – 424 с.

10. Аникевич А. Г. Власть: социально-философский анализ / Аникевич А. Г., Яковлев В. Г. – СПб., 2001. – 246 с.

11. Платон. Государство // Платон. Собрание сочинений. В 4–х т. Т.3. – М.: Мысль, 1994. – С.79–420.

12. Дзьобань О. П. Сучасна соціальна синергетика: до питання про визначення концептуальних основ / О. П. Дзьобань // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х.: Право, 2011. – Вип.7. – С.3–15.

13. Дзьобань О. П., Грубов В. М. Загальна характеристика суспільства як системи: системний і синергетичний аспекти / О. П. Дзьобань // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х.: Право, 2011. – Вип.10. – С.69–77.

14. Дзьобань О. П. До проблеми критеріїв соціального розвитку з позицій соціальної синергетики / О. П. Дзьобань // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2011. – Вип.54 (11). – С.218–222.

15. Егоров И. А. Принцип свободы как основание общей теории регуляции / И. А. Егоров // Вопросы философии. – 2000. – №3. – С.3–21.

16. Лобастов Г. В. Философия Э. В. Ильенкова. К 75–летию со дня рождения / Г. В. Лобастов // Вопросы философии. – 2000. – №2. – С.169–175.

17. Ростовцева Т. А. Утопия в системе социального знания / Т. А. Ростовцева // Вестник КГУ. – 1999. – №1. – С.15–19.

18. Энгельс Ф. Маркс и Родбертус. Предисловие к первому немецкому изданию работы К. Маркса «Нищета философии» / Энгельс Ф. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2. – Т.21. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. – С.180–194.

19. Туманов С. В. Общественный идеал: диалектика развития / Туманов С. В. – М.: Издательство Московского университета, 1986. – 198 с.

20. Гегель Г. В. Ф. Философская пропедевтика // Гегель. Работы разных лет. В 2–х т. Т.2. – М.: Мысль, 1971. – С.7–209.

References

1. Plenkov E. V. Ideальное i ideal // Plenkov E. V. Filosofiya i kultura. – M.: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 1991. – S.204–274.
2. Lyudvichenko M. V. Utopiya i futurologiya u konteksti formuvannya sotsialnih Idealiv: avtoref. dis. ... kand. fillos. nauk: 09.00.03 / M. V. Lyudvichenko. – K., 2010. – 15 s.
3. Neniina I. M. Sotsialnyiy ideal i utopiya v kulturno-istoricheskikh situatsiyah obschestvennogo razvitiya: dis. ... kand. fillos. nauk: 09.00.11 / I. M. Neniina. – Krasnoyarsk, 2004. – 150 s.
4. Solovev V. S. Ob upadke srednevekovogo mirosozertsaniya // Solovev V. S. Sochineniya. V 2–h t. T.2. – M.: Myisl, 1988. – S.339–350.
5. Solovev V. S. Kritika otvlechennykh nachal // Solovev V. S. Polnoe sobranie sochineniy i pisem. V 20–ti t. Sochineniya. T.3. – M.: Nauka, 2001. – S.7–362.
6. Davidovich V. E. Teoriya ideala / Davidovich V. E. – R–n–D.: Izdatelstvo Rostovskogo universiteta, 1983. – 183 s.
7. Davidovich V. E. Sotsialnaya spravedlivosť: ideal i printsip deyatelnosti / Davidovich V. E. – M.: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 1989. – 255 s.
8. Roulz Dzh. Teoriya spravedlivosť / Dzhon Roulz // Voprosyi filosofii. – 1994. – №10. – S.38–52.

9. Panarin A. S. *Filosofiya politiki* / Panarin A. S. – M.: Novaya shkola, 1996. – 424 s.

10. Anikevich A. G. *Vlast: sotsialno-filosofskiy analiz* / Anikevich A. G., Yakovlev V. G. – SPb., 2001. – 246 s.

11. Platon. *Gosudarstvo* / Platon. *Sobranie sochineniy*. V 4–h t. T.3. – M.: Myisl, 1994. – S.79–420.

12. Dzoban O. P. *Suchasna sotsialna sinergetika: do pitannya pro viznachennya kontseptualnih osnov* / O. P. Dzoban // *Visnik Natsionalnoyi yuridichnoyi akademiyi Ukrainy imeni Yaroslava Mudrogo*. Seriya: *Filosofiya, flosophya prava, politologiya, sotsiologiya* / Redkol.: A. P. Getman ta in. – H.: Pravo, 2011. – Vip.7. – S.3–15.

13. Dzoban O. P., Grubov V. M. *Zagalna charakteristika suspilstva yak sistemi: sistemniy i sinergetichniy aspekti* / O. P. Dzoban // *Visnik Natsionalnoyi yuridichnoyi akademiyi Ukrainy imeni Yaroslava Mudrogo*. Seriya: *Filosofiya, flosophya prava, politologiya, sotsiologiya* / Redkol.: A. P. Getman ta in. – H.: Pravo, 2011. – Vip.10. – S.69–77.

14. Dzoban O. P. *Do problemi kriteriyiv sotsialnogo rozvitku z pozitsiy sotsialnoyi sinergetiki* / O. P. Dzoban // *Gileya: naukoviy visnik*. *Zbirnik naukovih prats* / G. Ol. red. V. M. Vashkevich. – K.: VIR UAN, 2011. – Vip.54 (11). – S.218–222.

15. Egorov I. A. *Printsip svobody kak osnovanie obschey teorii regulyatsii* / I. A. Egorov // *Voprosy filosofii*. – 2000. – №3. – S.3–21.

16. Lobastov G. V. *Filosofiya E.V.Ilenkova. K 75-letiyu so dnya rozhdeniya* / G. V. Lobastov // *Voprosy filosofii*. – 2000. – №2. – S.169–175.

17. Rostovtseva T. A. *Utopiya v sisteme sotsialnogo znaniya* / T. A. Rostovtseva // *Vestnik KGU*. – 1999. – №1. – S.15–19.

18. Engels F. *Marks i Rodbertus. Predislovie k pervomu nemetskomu izdaniyu raboty K. Marksa «Nischeta filosofii»* / Engels F. // *Marks K., Engels F. Sochineniya*. Izd. 2. – T.21. – M.: Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury, 1961. – S.180–194.

19. Tumanov S. V. *Obschestvenniy ideal: dialektika razvitiya* / Tumanov S. V. – M.: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1986. – 198 s.

20. Gegel G. V. F. *Filosofskaya propovedtika* // *Gegel. Raboty raznyih let*. V 2–h t. T.2. – M.: Myisl, 1971. – S.7–209.

Dzoban O. P., doctor of philosophical science, professor of department of philosophy of the National legal university of the name Yaroslav Mudryi (Ukraine, Kharkiv), a_dzeban@ukr.net

To the question about the essence of the social ideal

The philosophical aspects of the understanding of the essential characteristics of a social ideal are analyzing. The social ideal is considered as the perfect image of perfect social order, structuring the public consciousness, the defining style of thinking and acting of human and social groups. The social-economic and socio-political aspects of the social ideal are considered. An attempt was made to reveal the contradictory nature of social ideal.

Keywords: social ideal, social ideas, values, interests, justice, equality, freedom.

Дзебань А. П., доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии, Национальный юридический университет им. Ярослава Мудрого (Украина, Харьков), a_dzeban@ukr.net

К вопросу о сущности общественного идеала

Анализируются философские аспекты понимания сущностных характеристик общественного идеала. Социальный идеал рассматривается как идеальный образ безупречного социального строя, структурирующего общественное сознание, определяющего стиль мышления и деятельности человека и социальных групп. Рассмотрены социально-экономический и социально-политический аспекты общественного идеала. Предпринята попытка раскрыть противоречивую природу общественного идеала.

Ключевые слова: общественный идеал, общественные идеи, ценности, интересы, справедливость, равенство, свобода.

* * *

УДК 79601:291.11

Дубина О. О.,
аспірант кафедри філософії та релігієзнавства,
Черкаський національний університет
ім. Б. Хмельницького (Україна, Черкаси),
okeu_namu@ukr.net

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОСТСЕКУЛЯРНОГО

Розглянуто визначення поняття постсекулярного. Відкидаються дві можливі форми розуміння постсекулярного: по-перше, що під постсекулярним мається на увазі де-секуляризація, і по-друге, що це означає пост-секулярність, тобто зміну періоду, що відправляє суспільство назад до релігії. На противагу

цьому, пропонується осмислення постсекулярного як умови сучасного співіснування секулярного та релігійного, яка може бути концептуалізованою в трьох вимірах: нормативному, соціологічно-політично-історичному, і феноменологічному.

Ключові слова: повернення релігії, де-секуляризація, пост-секулярне, постсекулярне.

Аналіз останніх досліджень: на сьогоднішній день в українській філософській і, зокрема, релігієзнавчій літературі відсутні комплексні монографічні дослідження з приводу осмислення феномену постсекулярного загалом або ж проблематизації теми постсекулярної свідомості зокрема. Безперечними передумовами для цього є поява перекладів тематичних текстів Юргена Габермаса та Чарльза Тейлора на українську мову, а також ряд статей українських авторів таких як В. Єленський, І. Загребельний, К. Пашков, А. Сороковський, М. Старокожева, Ю. Чорноморець, К. Швалагіна та ін., в яких була подана релігієзнавча, філософська і богословська оцінки постсекулярної філософії.

Мета дослідження, об'єкт та предмет: метою дослідження є здійснити філософсько-релігієзнавчий аналіз постсекулярного поняття шляхом відображення постметафізичних трансформацій свідомості. Об'єктом дослідження є постсекулярний феномен сучасного філософського і гуманітарного знання. Предметом дослідження є постсекулярна свідомість у філософсько-релігієзнавчому вимірі.

Завдання дослідження: проаналізувати специфіку змісту понять «де-секуляризація», «пост-секулярне», «постсекуляризм» у сучасному філософсько-релігієзнавчому дискурсі; дослідити кореляцію кантіанської та гегельянської традицій нормативної постсекулярності.

Впродовж останніх двадцяти років, для соціологічних та політичних наук стало звичним говорити про «повернення релігії». Це означає, що релігія претендує на роль і голос в публічній сфері, так як напрямок сучасної соціальної і політичної теорії прийнято вважати вільним від релігії, нейтральним, незалежним. Релігія, як погоджується більшість соціологів і політологів, існувала деінде, в приватній сфері, в індивідуальній свідомості [4]. Це розуміння релігії і публічності було закладеним у наративі, який презентував історію модернізації як історію демократизації, індивідуалізації, функціональної диференціації і секуляризації. Сучасність, за цим наративом, мала базуватись на цих чотирьох стовпах. І навпаки, якщо один з цих факторів втрачався, вважалося, що ми вже не можемо більше говорити про сучасність. «Повернення релігії» було, таким чином, спочатку інтерпретованим як атака на сучасність, як повернення до пре-модерну.

Саме в цьому сенс терміну «де-секуляризація». Термін вперше був застосований на початку 90-х років ХХ ст. Пітером Бергером, який був не лише справжнім поборником секулярного поняття до цього, він був одним з перших, хто визнав, що він був неправий: «Світ шалено релігійний як і був до цього» [3]. П. Бергер виражає занепокоєння через атаки фундаменталістських релігій на модерний порядок, повернення пре-модерну в сучасний світ. В цьому сенсі, П. Бергер говорить про «де-секуляризацію».

В геометричних поняттях, приставка «де-» передбачає рух згори до низу по вертикальній осі та без будь-якого руху по горизонтальній. Сучасний модерний